

พินิจภาษาภาพในพงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช

นิตยา แก้วคัลณา*

เรื่อง ราชาธิราช เป็นพงศาวดารมอญว่าด้วยการทำสงครามระหว่างมอญกับพม่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ ๑) โปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ร่วมกับ พระยาอินท-
อัครราช พระภิรมย์ศรี และพระศรีภริษา แปลและเรียบเรียงขึ้นเมื่อปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๓๒๘

ศุภมัสดุ พระพุทธศักราช ๒๓๒๘ ปีมะเส็ง นักษัตร สัปตศก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ในท่ามกลางเสนาพฤตมาตย์ราชกรวิมนตรีมุขทั้งปวง เฝ้าฝ่าพระบาททรงขมาศยคุณพร้อมกัน ประดุจดวงดาราล้อมพระจันทร์ เทวบุตรบนนภากาศ จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสีห์นาทดำรัสเหนือกระหม่อมสั่งว่า เรื่องราวพระเจ้าราชาธิราช ซึ่งทำศึกกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเป็นมหายุทธสงครามมีในพระราชพงศาวดารรามัญนั้น ที่แปลออกจากรามัญภาษาเป็นสยามภาษาถวายสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ แปลกเปลี่ยนกันกับที่ได้ทรงฟังสังเกตไว้แต่ก่อน จึงทรงพระราชดำริตัดแปลงข้อความในเรื่องราชาธิราช ที่ยังขาดเหลือค้างเกินอยู่นั้น ให้เรียบร้อยขึ้นเสียใหม่ไว้เป็นสยามภาษาด้วยพระราชหฤทัยประสงค์จะให้เป็นที่ดานุहितประโยชน์แก่พระบรมราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้น้อยผู้ใหญ่ฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน จะได้สดับจำไว้เป็นคติบำรุงสติปัญญาไปภายหน้า ข้าพระพุทธเจ้าพระยาพระคลังหนึ่ง พระยาอินท-
อัครราชหนึ่ง พระภิรมย์ศรีหนึ่ง พระศรีภริษาหนึ่ง ข้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกันทั้งสี่นาย ขอรับพระราชทานพระบรมราโชวาทโรภาษ เรียบเรียงข้อความในเรื่องราชาธิราชโดยกระแสพระราชบริหาร^๑

พงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง(หน) เกิดขึ้นเพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ ๑) ทรงพระราชดำริว่า “แปลกเปลี่ยนกันกับที่ได้ทรงฟังสังเกตไว้แต่ก่อน” เพราะก่อนที่จะมีราชาธิราชสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นี้ได้มีราชาธิราชสำนวนกรมพระราชวังบวรฯ โปรดให้แปลจากพงศาวดารมอญอยู่ก่อนแล้วสำนวนหนึ่ง

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อ.บ. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร, อ.ม. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร

นอกจากราชาธิราช ฉบับที่มีผู้แปลถวายกรมพระราชวังบวร และฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แล้ว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ ๑) ยังมีฉบับของสมเด็จพระพนรัต วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรได้ทรงนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช^๒ ตรัสให้พระยาปริยัติธรรมธาดาไปตรวจดู ก็ได้มาทั้ง มหายุทธการวิส ทั้งจุลยุทธการวิส แต่ไม่จบทั้งสองเรื่อง เรื่องแรกนั้นเป็น พงศาวดารมอญเกี่ยวกับเรื่องราชาธิราช ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้แต่เมื่อ ยังเป็นสามเณรศิษย์ของสมเด็จพระวันรัตได้ขอให้ท่านแต่งขึ้น^๓

ดังนั้นเรื่องราชาธิราช ฉบับแปลเป็นภาษาไทยจึงมี ๓ ส่วนคือ ส่วนที่กรมพระราชวังบวร มหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้แปลถวาย ส่วนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ ๑) โปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) และกวีอีก ๓ ท่าน แปลและ เรียบเรียง และส่วนของสมเด็จพระพนรัต วัดพระเชตุพนฯ

เป็นที่ทราบกันดีว่า วรรณกรรมแปลจากพงศาวดารรามัญหรือมอญเรื่องราชาธิราชร้อยกรองไว้ ด้วยถ้อยคำอันไพเราะ งดงามและอลังการไปด้วยการอุปมาอุปไมย และการอ้างภษิต อีกทั้ง “ผู้แปล และเรียบเรียงสามารถใช้ความกระชับของถ้อยคำและประโยคสื่อความหมายที่คมคายได้”^๔ ผู้เขียนจึง สนใจที่จะศึกษาความดีเด่นของวรรณกรรมแปลเรื่องนี้โดยมุ่งพิจารณา “ภาษาภาพ” โดยเฉพาะภาษาภาพ แบบอุปมาและการอ้างถึง^๕ ว่า สามารถเป็นสื่อแสดงอลังการทางภาษาและความหมายได้อย่างงดงาม

ภาษาภาพในพงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราชฉบับแปลของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

“ภาษาภาพ” (figurative language) หมายถึง การใช้ภาษาที่ผิดไปจากปกติหรือผิดจากภาษา มาตรฐานในด้านความหมายของคำหรือการเรียงลำดับคำ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ความหมายหรือผลกระทบอย่าง ใดอย่างหนึ่งเป็นพิเศษ ภาพ (figures) ดังกล่าวนี้นับถือกันมาช้านานว่าเป็น “อลังการ” (ornaments) ของภาษา กลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของภาษาอย่างที่จะขาดเสียมิได้^๖

ส่วนเนื้อหาของราชาธิราชเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นมาของกษัตริย์มอญเริ่มตั้งแต่ปฐมกษัตริย์ โดยเนื้อเรื่องส่วนใหญ่จะเน้นให้เห็นการทำสงครามระหว่างกษัตริย์มอญ คือ พระเจ้าราชาธิราชกับ กษัตริย์พม่าคือพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง และแสดงกลอุบายเชิงรุกและเชิงรับด้านยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการ ทำสงครามของทั้งสองฝ่ายรวมถึงแสดงฝีมือของแม่ทัพนายกอง

ถึงแม้ว่าเรื่องราชาธิราชจะเป็นวรรณกรรมที่มีที่มาจากต่างประเทศ แต่ก็ได้รับการ “แปล” ให้เป็น วรรณกรรมที่มี “บริบท” เป็นไทย รวมถึงภาษาภาพที่สื่อแสดงการเปรียบเทียบและสื่อความเข้าใจให้ ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้เป็นอย่างดี

การใช้ภาษาภาพแบบอุปมาแสดงให้เห็นคุณลักษณะต่างๆ กิริยาอาการตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกซึ่งเป็นสิ่งที่ เป็นนามธรรม แต่ผู้แปลหรือกวีสามารถใช้อุปมาอย่างละเอียดในแง่มุมต่างๆ ก่อให้เกิด ความเข้าใจที่แจ่มชัด อุปมาต่างๆ ที่ปรากฏผู้แปลเปรียบเทียบดังนี้

การเปรียบเทียบกับบุคคลลักษณะต่าง ๆ

เหตุการณ์ตอนพระยาน้อยได้นางเม็ยมะนิกเป็นภรรยา

แต่นางเม็ยมะนิกนั้น ตั้งแต่ได้มาเป็นหม่อมห้ามพระยาน้อยแล้ว มีความปลื้มจิตนัก ลืมมะจัดคิดถึงสามีเก่าทีเดียว อุปมาดังคนกำพร้าวไรทรัพย์สิน ครั้นได้ทองแสนตำสิ่งแล้วก็มีความยินดีนัก

(หน้า ๑๓๐)

เหตุการณ์ตอนพระมหาเวทีกกับสมิงมราหูคิดแผนการให้ทหารไปสอดแนมกองทัพพระยาน้อย

เห็นว่ากองทัพพระยาน้อยขัดสนเสบียงอาหารลง ทหารทั้งปวงอดโรยถอยกำลังแล้ว เราจึงยกทัพใหญ่ออกโจมตี ก็เห็นจะได้ชัยชนะในพริบตาเดียว อุปมาดังคนหอมแรงน้อยหรือจะมาชนสู้กับคนแรงมาก แม้จะปล้ำชกกันคนหอมก็ย่อมแพ้แก่คนอ้วน

(หน้า ๑๘๙)

เหตุการณ์ตอนสมิงมราหูถูกจับตัวได้ และยอมรับความผิด

สมิงมราหูก็กลัวอาญาพระยาน้อยยิ่งนัก เสโทไหลออกไขมกาย จึงกราบทูลว่าข้าพเจ้าเป็นมันทะธาตุดุปัญญาโจดเขลาเพราะกรรมนิยม จึงให้ประทุษจิตคิดร้ายต่อพระองค์ผู้ทรงกฤษฎาธิการเป็นอันมาก อุปมาดังคนจ๊กขุบอดอยู่ในที่มืด มิได้เห็นดวงประทีบอันส่องแสงสว่าง

(หน้า ๒๐๕)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องขอตัวตัวสมิงพระราม แต่พระเจ้าราชาธิราชเกรงว่าจะเป็นอุปายเหมือนครั้งขอตัวตัวสมิงนครอินทร์

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้แจ้งให้พระราชสาสน์ แล้วก็ทรงพระสรวลตรัสว่าพระเจ้าราชาธิราชครั้งนี้ ตั้งแต่สมิงฟอเพ็ชร์และสมิงนครอินทร์หาไม่แล้วเปรียบประดุจพระเพลและพระพาทาขาดไปสิ่งละข้างลงเกรงพระทัยอยู่แล้ว ถ้าเราได้อำมาตย์ทินมณีกรอด สมิงพระรามมาเสียทีนี้อุปมาดังพระพาทาขาดสิ้น

(หน้า ๔๖๓)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องหาวิธีให้สมิงพระรามสวามีภักดีอยู่กับพระองค์

พระอัครมเหสีได้ฟังดังนั้นจึงทูลว่า พระองค์จะทรงพระวิจิตไปใย ซึ่งจะเกลี้ยกล่อมผูกพันสมิงพระรามไว้ ให้ตั้งใจสวามีภักดีอยู่ด้วยพระองค์นั้น ตกพนักงานข้าพเจ้าจะรับอาสาผูกจิตสมิงพระรามไว้ให้อยู่จงได้ อุปมาดังแพทย์ ผู้รู้วิเศษผูกพันหีบประชาตคืองูเห่าใหญ่ด้วยมนตราคมอันกล้าขลัง มิให้พันพิษและเลื้อยหนีไปได้

(หน้า ๕๕๒)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องลิ้มคำสัตย์ภูตวิเศษเรียกสมิงพระรามว่า “เซलय” เป็นเหตุให้สมิงพระรามกลับกรุงหงสาวดี

พระองค์ไม่รักษาพระวาจาศรัสมิตไปเอง สมิงพระรามจึงได้หนีไปอุปมาตั้ง
คนปลุกพฤษชาติให้ใหญ่สูงแล้วตัดยอดหักกิ่งเสีย

(หน้า ๕๖๒)

การใช้ภาษาภาพแบบอุปมาที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่ากวีนำภาพบุคคลซึ่งมีลักษณะต่างๆ มาแสดงภาพและอารมณ์ของสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบได้อย่างดีทั้งเห็นภาพ ให้อารมณ์ และความรู้สึกอีกด้วย นอกจากนี้ภาพที่กวีนำมาเปรียบเทียบยังเป็นสื่อให้เห็นว่ากวีสามารถเลือกบุคลิกลักษณะของบุคคลมาแสดงภาพสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบได้อย่างเหมาะสม

การเปรียบเทียบกับเทพเจ้าและสรรพสิ่งบนสวรรค์

เหตุการณ์ตอนพระมหาสมมิตร์ตักเตือนสามเณรมังกันจีเมื่อครั้งจะลี้ไปทำราชการกับพระยาน้อย และวุฒิเจ็ดประการนั้น คือให้ประพฤติอิริยาบถดังพระอินทร์อันบริบูรณ์ไปด้วยเบญจกามคุณ และอิสริยยศองอาจในการอันเป็นใหญ่หนึ่งให้ประพฤติอิริยาบถดังพระพรหมเมื่อถึงกาลจะรักษาอุโบสถ และพรหมจรรย์นั้นให้พึงเว้นจากเบญจกามคุณดุจพรหมอันสำรวมญาณบริสุทธิ์หนึ่ง ประพฤติอิริยาบถดังพระอาทิตย์ คือประพฤติราชอาณาจักรเป็นอันเสมอ มิได้เลือกหน้าตามผิดและชอบ ดุจดั่งพระอาทิตย์อันส่องแสงเสมอไปมิได้เว้นหนึ่ง ประพฤติอิริยาบถดังพระจันทร์ คือประกอบไปด้วยเมตตาแก่สมณชีพราหมณ์เสนาพฤตมาตย์ราษฎรทั้งปวง ได้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป จุจรตมิมังกันจีหนึ่ง ประพฤติอิริยาบถดังพระพาย คือประกอบไปด้วยความกรุณาแก่ข้าราชการน้อยใหญ่โดยฐานานุกรม ดุจหนึ่งพระพายพัดตามฤดูหนึ่ง ประพฤติอิริยาบถดังพระยายมราช คือให้สำแดงราชานุภาพแก่ผู้ล่วงพระราชบัญญัติโดยโทษให้พิลึกพิงกลัว ดุจดั่งพระยายมราชอันเลียบพระเนตรคู่มือกระทำผิดให้พินาศไปหนึ่ง ประพฤติอิริยาบถดังพระมหาสมุทร คือจะลงพระราชอาญาแก่ผู้ล่วงพระราชอาณาจักรนั้น ให้กระทำด้วยอุเบกขาหาความพยาบาทมิได้ ดุจดั่งพระมหาสมุทรมิได้ยินดีแก่กลิ่นอันหอม และมีไต้ยินร้ายแก่กลิ่นอันลามกหนึ่ง สิริวุฒิเจ็ดประการดังนี้ เป็นพระราชวัตรสำหรับพระมหากษัตริย์เท่านั้น

(หน้า ๙๙)

เหตุการณ์ตอนกองทัพสมิงมราหูปะทะกับกองทัพพระยาน้อย

ครั้นเห็นพระยาน้อยเสด็จทรงช้างพระที่นั่งอยู่ท่ามกลางพล ดูกามราวกับสมเด็จจอมรินทร์ ต่างคนก็กลัวพระเดชานุภาพ มิได้คิดรบพุ่งชวกันทั้งเครื่องศาสตราวุธเสีย

(หน้า ๑๙๙)

เหตุการณ์ตอนพระยาน้อยหรือพระเจ้าราชาธิราชขุนบำเหน็จรางวัลให้มะสะลุ มมะสะลุมาได้เป็นเจ้าสมิงนครอินท์กินเมืองตีกคัลครั้งนั้น ชาวเมืองทั้งปวงก็สรรเสริญสมิงนครอินท์ว่าเป็นบุญลาภยิ่งนัก **เปรียบเทียบประดุจได้ทิพย์สมบัติ**

(หน้า ๒๔๘)

การกล่าวเปรียบเทียบที่ยกมาข้างต้น จะเห็นว่าก็นำบุคลิกลักษณะอันโดดเด่นของเทพเจ้ามาเป็นสื่อแสดงให้เห็นสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบ รวมถึงแสดงคตินิยมการเปรียบเทียบตามแนวความคิดของไทย อาทิ เรื่องความงามของตัวละครชายมักกล่าวเทียบว่างามเหมือนพระอินทร์ ตามคติความเชื่อที่ว่าสิ่งใดดีเลิศงามเลิศมักอยู่บนสรวงสวรรค์ หรือการแสดงความดีใจมักจะกล่าวเปรียบเทียบว่าได้ทิพย์สมบัติในทิพย์วิมาน ก็ล้วนแสดงคติความเชื่อที่ว่า ทุกสรรพสิ่งอันสุขสบายล้วนมีที่มาจากสวรรค์

การเปรียบเทียบกับต้นไม้ ดอกไม้

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าฟ้ารั่วสวรรคต พระเจ้ารามประเจ็ดพระอนุชาได้เสวยราชสมบัติสืบต่อมา แต่ก็มีได้ใส่ใจกิจการบ้านเมือง

พระเจ้ารามประเจ็ดเกียดจรัณ **มิได้เอาใจใส่ราชการแผ่นดิน อุปมาดังต้นไม้อันหาผลมิได้** มิตั้งนั้นประจูดอกไม้อันปราศจากกลิ่นหอมก็หาประโยชน์มิได้

(หน้า ๔๖)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าราชาธิราชมีพระราชสาส์นไปเฝ้าพระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวาเป็นเหตุให้พระเจ้าฝรั่งมังศรีจะวาโกรธมากตรัสสั่งให้เอาขุนนางผู้ถือหนังสือไปฆ่าเสีย เสนาบดีผู้ใหญ่จึงทูลทัดทานอันพระเจ้าราชาธิราชอุปมาดังต้นไทรใหญ่ เสนาบดีไพร่พลทั้งปวง อุปมาดังก้านและกิ่ง ซึ่งพระองค์จะให้ฆ่าขุนนางผู้ถือหนังสือและบ่าวไพร่นั้นเปรียบเหมือนหนึ่งตัดก้านและกิ่งให้ขาดไปเล็กน้อยเท่านั้น ต้นไทรจะหักโค่นล้มลงก็หามิได้

(หน้า ๒๘๙)

เหตุการณ์ตอนมังจันจิกกล่าวแก่ตะละแม่ท้าวถึงความรักที่พระยาน้อยมีต่อนางแม้รูปมิงามก็ไม่ดี ประสงค์แต่น้ำใจ ถึงพระทัยของพระเจ้าอยู่หัวก็เหมือนกันดังนี้ ได้ตรัสประภาษกับข้าพเจ้าอยู่เนื่องๆ ว่า อันสตรีรูปงามอุปมาดังดอกสายหยุด ทรงคันธรสประทีนอยู่แต่เวลาเช้า ครั้นสายแสงพระสุริยะส่องกล้าแล้วก็สิ้นกลิ่นหอมอันสตรีน้ำใจงามน้ำใจดีซื่อสัตย์ต่อสามีนั้นอุปมาดังดอกช่อนกลิ่น ดอกพิกุล ย่อมหอมซึ่งอยู่ช้านาน ดอกพิกุลนั้นถึงเหี่ยวแห้งก็ไม่หายหอม อนึ่งสตรีรูปงามนั้นน้ำใจไม่ดีอุปมาดังดอกทองกวาวและดอกชบาหากลิ่นมิได้ สตรีน้ำใจดีมีความซื่อสัตย์นั้นอุปมาดังดอกกมณาและดอกมะลิ ซึ่งมีกลิ่นหอม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นเปรียบเทียบประดุจเดินไพร่กันดาร พบดอกทองกวาวดอกชบาก็ทรงเด็ด

ชมเชยพอบรรเทาทุกข์ แต่ทรงพระคำหนึ่งถึงดอกช่อนกลิน ดอกพิกุลมิได้ขาด
(หน้า ๒๑๒)

จะเห็นได้ว่า กวีสามารถนำภาพต้นไม้ ดอกไม้ มาเทียบกับสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบได้อย่างงดงาม โดยได้บ่งบอกหรือนำคุณลักษณะเด่นมาเทียบ และยังสื่อความคิดให้ข้อสังเกตธรรมชาติของต้นไม้ ดอกไม้ ซึ่งมีได้เปรียบผู้หญิงกับดอกไม้อย่างผิวเผิน แต่ได้เทียบให้เห็นความพิเศษของนางกับคุณลักษณะพิเศษของดอกไม้ นั่นด้วย

การเปรียบเทียบกับสัตว์ กิริยาอาการของสัตว์และสัตว์ในวรรณคดี

เหตุการณ์ตอนพระมหาสมมิตร์ตักเตือนและอบรมหลักวิชาให้สามเณรมังกันจี

และวุฒิหกประการนั้น คือประพตติตั้งพระยาราชสีห์ประการหนึ่ง ประพตติตั้งนกยางประการหนึ่ง ประพตติตั้งกาประการหนึ่ง ประพตติตั้งไก่ประการหนึ่ง ประพตติตั้งเหยี่ยวประการหนึ่ง ประพตติตั้งโคอุสุภราชประการหนึ่ง องค์แห่งวุฒิหกประการดังนี้ อันว่ากิริยาแห่งราชสีห์นั้น งามอาจในหมู่มสัตว์จตุบาททิวิบาท และมีปริมณฑล ขนที่ขาวก็ขาวล้วน ที่แดงก็แดงล้วนมิได้เจือปนกัน และอุปมาประดุจดั่งให้เสวกามาตย์ราชปรีนายกผู้จะเข้าสู่สงครามนั้นงามอาจมีกัตัญญเป็นแดน แทนพระคุณสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้า... และนกยางนั้นกระทำมายาภิรยาเงืองงุน มีอุปมาแต่จะล่อลวงฝูงปลาให้ไว้ใจ แล้วก็ล้วงจิกเอากินเป็นอาหาร และมีประดุจใจ ผู้เป็นเสวกามาตย์ราชปรีนายกก็ฟังให้เรียนรู้อันกลอุบายล่อลวง บังจามิตรให้หลงด้วยกลมารยา เอาชัชชนะถวายพระมหากษัตริย์เจ้าผู้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้ได้ ก็จะมีเจริญด้วยยศศักดิ์สมบัติประดุจนั้น อันว่าถ้ากาแลปะอาหารสิ่งใด ๆ เข้าแล้วบ่ห่อนจะนิ่งบริโภคนแต่ตัว ย่อมร้องประกาศเพื่อนพันธมิตรญาติแห่งตนให้รู้ก่อนจึงบริโภคน แลมีอุปมาประดุจใจ ผู้เป็นเสวกามาตย์ราชปรีนายกจะตามเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ใด ๆ อย่าได้ประมาท หมั่นระวังราชศัตรูหมู่อันตรายโดยรอบคอบอย่าให้มีมาได้ อนึ่ง ถ้าจะได้รับพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคใด ๆ ก็พึงมีจิตเมตตาแผ่ไปแก่เพื่อนราชการและญาติพันธมิตร อย่าได้คิดโลภมัจฉริยะ บริโภคแต่ตนผู้เดียว กระทำดุจกิริยาแห่งกานั้น อันว่ากิริยาแห่งไก่นั้น ครั้นถึงยามที่ตนจะขันก็ขันประจ๋ายามแลมีประดุจใจ ผู้เป็นราชเสวกามาตย์นั้น อย่าพึงลืมนสติในที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์ แล้วอย่าลืมนระลึกในการกุศลอันจะเป็นมงคลแก่อาตมา ดุจกิริยาแห่งไก่นั้น อันว่าเหยี่ยวนั้นก็มีกิริยาอันหมายมั่นเป็นธรรมชาติสืบ ๆ กันมา ถ้าจะจับสัตว์ชาติสกุลใด ๆ แล้ว เล็งแลด้วยจักษุหมายให้แม่นยำแล้วก็โฉบลงมาด้วยกำลังรวดเร็ว จับไว้มันคั้นไว้ตาย จึงมิได้เป็นอันตรายแก่ตน

แลมีอุปมาประดุจใด อันว่าราชเสวกามาตย์นั้น ถ้าจะพิพากษาดราสิน
 เนื้อความแห่งผู้กระทำชอบและผิด จะพืดทูลกล่าวโทษข้าราชการใหญ่ผู้น้อย
 ผู้ใด พึงตริตรองด้วยวิจารณ์ปริษาให้ถ่องแท้ แลหมายมั่นด้วยอันใด แลได้
 เห็นจริงจึงว่ากล่าว ภัยอันตรายจึงจะไม่มีแก่ตนดุจเหยี่ยวนั้น อันว่ากิริยา
 แห่งโคอุสุภราชนั้นไปหาอาหารในสถานที่ใดแล้ว ย่อมกลับมามิได้ละ
 ถิ่นฐานแห่งตนที่เคยอาศัยนั้นเสีย และมีประดุจใด เสวกามาตย์ผู้จะเป็น
 ปรีชาญาณจะปรึกษาภิจรราชการอันใด อย่าได้ละพระราชศาสตร์แห่งสมเด็จพระ
 พระมหากษัตริย์ราชเจ้าเสียจงทุกประการ

(หน้า ๑๐๑-๑๐๒)

เหตุการณ์ตอนพระราชธิดาของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสียใจที่ต้องแต่งงานกับสมิงพระราม
 นี้จะได้สวมมอญต่างภาษาเป็นเพียงนายทหาร อุปมาดังหงส์ตกลงในฝูงกา
 ราชสีห์เข้าปนกับหมู่เสื่อ ลูกมีความโหม่นสนัก

(หน้า ๕๕๔)

เหตุการณ์ตอนพระอัศวมเหสีปลอมโลมพระราชธิดาให้เข้าพิธีแต่งงาน
 ถ้ามิได้สมิงพระรามแล้วเมืองเราก็จะเสียแก่กรุงจีน ซึ่งลูกเปรียบชาติเขา
 เหมือนกันนั้นก็ชอบอยู่ แต่เขาประกอบศิลปศาสตร์วิชาการเป็นทหารมีฝีมือ
 หาผู้เสมอมิได้ ก็เปรียบเหมือนกาขามมีใช้กาดำ สมเด็จพระราชบิดาจะ
 ทรงชูปืนแล้วก็คงเป็นหงส์ ซึ่งเปรียบเหมือนเสื่อนั้น ถ้าพระราชบิดา
 ชูป้อมแล้ว ก็คงจะกลับเป็นราชสีห์

(หน้า ๕๕๔-๕๕๕)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าราชาธิราชเตรียมแผนทำศึกด้วยการออกชนช้างกับมังรายกะยอจะวา
 อันน้ำพระทัยมังรายกะยอจะวานั้น ดุจไก่ผู้อันอาจฟังลอกเดียวหนามทอง
 แล้วเคยมีชัยชนะแก่ไก่ทั้งปวง ถึงจะมีผู้ขัดขวางไว้ก็ดี ถ้าได้ยินเสียง
 ไก่ขันแล้วเมื่อใดก็มีอาจหนึ่งอยู่ได้

(หน้า ๔๙๓)

เหตุการณ์ตอนหลังจากมังรายกะยอจะวาสิ้นพระชนม์แล้วไม่นานกองทัพพม่าก็เกณฑ์ทัพไปรบ
 กับมอญ

ประเพณีการศึกษาได้ก็มีชัยชนะ ถ้าทำผิดก็แพ้ จะนั่งเสียก็ไม่ได้ เกลือกทัพ
 มอญจะกำเรียบยกติดตามขึ้นมา ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราชทุกวันหาสมิงพ่อเพ็ชร
 สมิงนครอินทไม่แล้ว ข้าเสียสมิงพระรามด้วยอีกเล่าอุปมาจุนกกาเรียน
 อันผลัดขนหัยเสียแล้ว ยังมีกำลังอยู่แต่ปากและเท้ากับขนสั้นแต่พอ
 ห่อกายเท่านั้น จำจะคิดทำการเสียก่อน อย่าให้ทันงอกขนกล้า

(หน้า ๕๑๓)

เหตุการณ์ตอนเจ้าเมืองเตียงกราบทูลให้พระเจ้าราชาธิราชรู้ว่าพม่ากำลังยกทัพมา แล้วตรัสแก่เจ้าเมืองเตียง และเสนาบดีทั้งปวงว่า เราก็เป็นกษัตริย์อัน ประเสริฐเป็นใหญ่ในพระนครประเทศหนึ่ง ซึ่งจะให้ข้าศึกพม่ากลวงเข้ามา เหยียบแดนเรานั้นสมควรอุปมาดังไกรสรราชสีห์อันรักษาถ้ำแก้ว ถ้าให้ พยัคฆ์ไกรสรหม้ออื่นเข้าเลียบเที่ยวในถ้ำถื่นของตัวแล้วก็จะเสีย อำนาจตะเดชะไป

(หน้า ๓๓๗)

เหตุการณ์ตอนทหารจับกุมตัวตะละแม่ศรี พระมหาเทวี และสมิงมราหุมากถวายพระยาน้อย พระยาน้อยพอเหลือบพระเนตรเห็นสมิงมราหุและนางกษัตริย์ทั้งสองแล้ว ก็ยิ่งทรงพระพิโรธเป็นกำลัง เปรียบประดุจดั่งนาคราช มีผู้เอาไม้ซ้อน ประหารลงที่ขนดก็ยิ่งโกรธนัก

(หน้า ๒๐๔)

อุปมาต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นการเปรียบเทียบกับสัตว์ประเภทต่างๆ เช่น นกยาง กา ไก่ เหยี่ยว นกกาเรียน เสือ รวมถึงสัตว์ในวรรณคดี เช่น หงส์ ไกรสรราชสีห์ โคอุสุภราช นาค เป็นต้น จะเห็นได้ว่า กวีเป็นผู้ที่เข้าใจในธรรมชาติของสัตว์ ตลอดจนพฤติกรรมของสัตว์ต่างๆ เหล่านี้เป็นอย่างดีจึงจะสามารถนำมาใช้ป็นสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบได้อย่างหมดจดงดงาม

เป็นข้อน่าสังเกตว่าความเปรียบเทียบที่แสดงสถานภาพของตัวละครกวียังคงใช้หงส์แทนผู้สูงศักดิ์ และกาแทนผู้ต่ำศักดิ์ ตามคตินิยมแต่เดิม อีกทั้งการเปรียบเทียบอารมณ์โกรธว่า “ดั่งนาคราชมีผู้เอาไม้ซ้อนประหารลงที่ขนด” นั้น มิใช่จะปรากฏในวรรณกรรมแปลเรื่องนี้เท่านั้น แต่มีมาแต่ครั้งสุโขทัย เช่น ศิลาจารึกวัดศรีชุม หลักที่ ๒ (พ.ศ.๑๘๘๑) มีการบรรยายอารมณ์สะเทือนใจโดยใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบว่า “อันเจ้าศรีศรีทราจูลามุณี นั้นเจ็บใจต่างพ่อตนหนักหนาเสมอดั่งเอาค้อนตีทางนาคราชนั้น”^๗ หรือใน ไตรภูมิพระร่วงตอนพระญาอชาตศัตรูกริ้วโชติกเศรษฐี ผู้กล่าวอ้างว่าสมบัติของตนเกิดขึ้นเพราะบุญ ไม่มีผู้ใดสามารถเอาไปได้ นอกจากตนจะยกให้เท่านั้น พระญาอชาตศัตรูโกรธ มีข้อความเปรียบเทียบว่า “มีใจเดือดฟุ้งหนักหนาอุปมาดังนาคราชแลท่านเอาค้อนเหล็กตีที่โคนหางนั้นแล”^๘

การเปรียบเทียบกับภานิด

เหตุการณ์ตอนพระยาน้อยต่อว่าพระมหาเทวีที่คิดฆ่าตน

แต่ก่อนพระเจ้าป้าก็ปลุกเลี้ยงข้าพเจ้ามา เปรียบประดุจคนเขียนรูปด้วย มีอลบด้วยบาปาทาเห็นชอบอยู่หรือประการใด

(หน้า ๒๐๕)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าราชาธิราชชนช้างกับเบ็ดน้อยบุตรสมิงเล็กพัว

พระองค์ก็จะเป็นกษัตริย์ราชาธิราชอันประเสริฐ ซึ่งจะไปชนช้างด้วยเบ็ดน้อย อันเป็นแต่บุตรสมิงเล็กพัวนั้นหาควรไม่ เปรียบประดุจเอาดวงแก้วมณีไป

แลกกับลูกบิด และเอาทิมเสนไปแลกกับเกลือ เอาเนื้อไปแลกกับ
กระดุก ข้าพเจ้าไม่เห็นสม

(หน้า ๒๖๕)

เหตุการณ์ตอนพระสังฆราชภักคยะสะกะโรรับอาสาไปเจรจากับพระเจ้าราชาธิราชให้ถอยทัพกลับไป
ซึ่งอาตมภาพรับอาสาครั้งนี้ จะสู้ด้วยอาวุธคมคือลมปากมิให้ยากแก่ไพร่พล
จะให้พระเจ้าราชาธิราชอ่อนน้อมยอมแพ้ประนมพระหัตถ์ค้ำบัลลังก์ให้ถอยทัพ
กลับจงได้ ซึ่งมีหีบพิตรตรีว่าเกรงจะไม่สมหมายนั้น รับพระราชทาน
อภัยอุปมาตั้งหีบพิตรทรงพระตำหนินาวาทังโกลน ดิลครุโขนยังไม่
ได้ใส่เครื่อง อันเรือทำยังไม่สำเร็จ ละครุโขนยังมีได้แต่งเครื่องครบ
นั้นจะดูงามที่ไหน

(หน้า ๒๙๗)

เหตุการณ์ตอนพระสังฆราชภักคยะสะกะโรตรัสกับพระเจ้าราชาธิราชเรื่องราชธรรม
อันบุคคลผู้ใดกระทำอกุศลด้วยกายวาจาจิตอันชั่วร้ายนั้น ก็จะเป็นเวรานุเวร
ติดตามผู้นั้นไปจุดดั่งกงเกวียนอันเวียนผัดผ่นไปตามโค และกงเกวียน
ก็ตามกระแทกเท้าแห่งโคเป็นนิตย์

(หน้า ๓๐๗)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้ามณฑลเกียรติทองให้มังมหานรธาเป็นทัพหน้า คุมทัพมาตีกรุงหงสาวดี สมิง
นครอินที่จึงนำทัพตัดกำลังฝ่ายพม่า

น้ำท่านจะคิดกลศึกผ่อนผันประการใดก็ตามเถิด แต่ข้าพเจ้าจะยกเข้าตีมิให้
ทหารได้เห็นว้าศึกมากเปรียบเหมือนหอกไฟหั่วลม น้ำเชี่ยวลงขวาง
เรือดูสักครั้ง

(หน้า ๓๒๘)

เหตุการณ์ตอนสมิงนครอินที่รบกับมังมหานรธา

สมิงนครอินที่ได้ฟังก็โกรธ จึงตวาดด้วยเสียงอันดังว่า ท่านรู้จักชื่อเราแล้ว
ว่าเป็นคนดี เหตุไฉนไม่ลงจากม้าปู้ผ้าลงกราบขอชีวิตเราเล่า ยังจะพูดอ้าง
อวดเปรียบเทียบให้เหลือตัวเหมือนหนึ่งเขียนรูปเสือให้วัวกลัวหาต้องการไม่

(หน้า ๓๕๒)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องแจ้งในพระราชสาส์นว่าพระเจ้าราชาธิราชมิยอมกระทำสัตย์ไมตรี
ข้าพเจ้าคิดว่าจะให้มิมีพระราชสาส์นไปว่าวอนอีกครั้งหนึ่ง อุปมาดั่งว่ายื่น
เข้าหาจระเข้ แม้จระเข้จะมีกรูญแล้วจึงคิดผ่อนปรนต่อไป

(หน้า ๔๐๙)

เหตุการณ์ตอนสมิงอายุมนทะยาหนักกองทัพพม่าเข้าไปเข้ากับมอญเหมือนเดิม
ครั้งนี้เราก็ให้ล้อมเมืองมันคงเป็นสามารถอยู่ ถึงมาตราว่าสมิงอายุมนทะยา

หนีเข้าไปอยู่ในเมืองนั้น ไซ้ว่ามันจะแทรกแผ่นดินไปพันก็หาไม่ได้ เหมือน
หนึ่งลูกไก่อยู่ในจอมมือเรา ถ้าจะบีบเข้าเมื่อใดก็จะตายเมื่อนั้น

(หน้า ๔๘๖)

เหตุการณ์ตอนสมิงอังวะมังศรีมิได้ตามทัพพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องซึ่งเลิกทัพกลับไป
ซึ่งท่านทั้งปวงว่าจะให้ตามนั้น ดุจหนึ่งแมลงหวี่หารู้จักแสงเพลิงไม่
บินโฉบฉาบเข้าไปหา ไม่ทันพริบตาจะเป็นจุนจิวจุนไปเอง

(หน้า ๕๕๒)

การเปรียบเทียบด้วยการอ้างภษิตในหลายๆ ตอนนับเป็นลักษณะเด่นในวรรณกรรมเรื่องนี้ก็ว่าได้
เพราะก็สามารถเลือกใช้ภษิตได้เหมาะสม และสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

นอกจากการเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กวียังเลือกสิ่งที่น่าสนใจนำมาเปรียบ
อย่างหลากหลายเพื่อให้เห็นภาพและเข้าใจถึงสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบได้อย่างแจ่มชัดขึ้น เช่น การเปรียบกับไฟ
ภูเขา ลูกศร คลื่น แผ่นดินถล่ม ดังตัวอย่าง

เหตุการณ์ตอนพระยาน้อยอยู่เมืองพระโคคิดทำการใดไม่ได้ทำให้ไม่สบายใจ ขณะที่พระมหาเทวี
กับสมิงมราหุคิดทำร้ายตน

อยู่มาพระยาน้อยจึงปริักษามังกันจีและพอมอญว่า เราอยู่ในเมืองพระโคนี้
อุปมาดังอยู่ในกลางใจไฟ

(หน้า ๑๑๑)

เหตุการณ์ตอนตะละแม่ท้าวโศกเศร้าถึงลูกคือพ่อลาวแก่นท้าว ซึ่งถูกนำตัวไปประหาร
ลูกก็ตายไปจากอก ความเจ็บช้ำในชาครั้งนี้เปรียบประดุจภูเขามาทับทรวง

(หน้า ๔๑๙)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าราชาธิราชจับตัวมังรายกะยอฉะวาซึ่งบาดเจ็บได้

หลานเรานี้มีโชอันไกล แต่ชาติก่อนก็เคยเป็นโอรสเรา พอพระเจ้าราชาธิราช
ตรัสว่าเคยเป็นโอรสเท่านั้น มังรายกะยอฉะวาได้ฟังก็ทรงพระโกรธยิ่งนัก
ราวกับลูกศรเข้าไปเสียบพระโสด

(หน้า ๕๑๐)

เหตุการณ์ตอนกองทัพมอญพบกับกองทัพพระเจ้ามณฑ็ยรทองแห่งพม่า

เสียงช้างม้าผู้คนในกองทัพอื้ออึงเอิกเกริกประดุจดังเสียงคลื่น และ
ระลอกในมหาสมุทร

(หน้า ๓๓๘)

เหตุการณ์ตอนพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจะยกทัพไปตีกรุงหงสาวดี

พลช้าง พลม้า พลบจจรเดินเท้า อันเดินโดยขบวนเป็นทิวแถวตามกัน
เสียงสนั่นครั่นครื้น เปรียบประดุจแผ่นดินพระธรณีจะทรุดถล่มลง

(หน้า ๓๓๕)

การเปรียบเทียบอารมณ์ความรู้สึก เช่น ความทุกข์ ความเศร้า ความโกรธ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็
นามธรรม กวีจะนำสิ่งซึ่งเป็นนามธรรมนั้นมาแสดงออกทางรูปธรรมหรือทางกายภาพ เพื่อให้ผู้อ่าน

เห็นภาพและเข้าใจความรู้สึกนั้นๆ ได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าการเปรียบเทียบลักษณะอารมณ์ความรู้สึกดังกล่าว ไม่แตกต่างจากวรรณกรรมไทยเรื่องอื่นๆ หรือแม้แต่การเปรียบเทียบเสียงเคลื่อนไหวบทพากย์ในกองทัพก็จะมีลักษณะเช่นเดียวกัน

นอกจากการใช้ภาษาภาพแบบอุปมาแล้วลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งในการใช้ภาษาภาพก็คือ การอ้างถึง ในวรรณกรรมโดยทั่วไปมักอ้างถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ทั้งโดยทางตรงและตัดแปลง^๙ และการที่กวีร้อยกรองวรรณกรรมขึ้นมามิใช่เพื่อความบันเทิงใจของตนเท่านั้น แต่ได้คำนึงถึงผู้อ่านผู้ฟังว่าเป็นผู้ที่ร่วมสังสรรค์และเสพศิลป์กับกวีด้วย จึงใช้กลวิธี “การอ้างถึง” เป็นการแสดงความรอบรู้ของกวี และคาดว่าผู้อ่านผู้ฟังมีพื้นความรู้ร่วมกับตน เป็นชนบอบอย่างหนึ่งที่กวีนิยมใช้กันมานาน^{๑๐}

การใช้ภาษาภาพแบบการอ้างถึงในวรรณกรรมเรื่องราชาธิราชกวียังคง “แปล” ให้เป็นวรรณกรรมที่มี “บริบท” เป็นไทย ดังตัวอย่าง

การอ้างถึงพุทธประวัติและพระชาติต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ ก่อนที่จะเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้า
เหตุการณ์ตอนพระยาน้อยวิตกถึงทะเลแม่ท้าวและพ่อลาวแก่นท้าว

สมิงติศกุมารจึงทูลว่า ครั้งเมื่อสมเด็จพระสิทธัตถะมหาบุรุษราชอันเป็น
เอกอัครบรมบุคคล เมื่อพระองค์เสด็จออกสู่พระมหากิเษกรมณนั้น
ถ้าและอาลัยอยู่ด้วยพระพิมพ์ายะโสธราอัครมเหสีและพระราช
ราชโอรสแล้วที่ไหนจะได้ตรัสแก่พระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณเล่า ขอ
พระองค์เจ้าอย่าทรงพระวิตกถึงทะเลแม่ท้าว และพ่อลาวแก่นท้าวนั้นเลย

(หน้า ๑๓๔)

เหตุการณ์ตอนพระยาน้อยตรัสตามพระอาจารย์มะเปงถึงความสุขในเพศสมณะ
อาตมภาพจะขอถวายวิสัยนาให้กว้างขวาง ตามกระแสพระพุทธรัตนบุรีที่
โปรดประทานเทศนาไว้ มีในสุดตันตะปิฎกนั้นว่า อังกุลบุตรได้บรรพชาใน
พระพุทธศาสนานั้น ประกอบด้วยพระอานิสงส์พื้นที่จะประมาณ เพราะได้
รักษากายสุจริต รักษาวิสัยสุจริต รักษาโมโนสุจริตเป็นอันดี อันดวงจิตของ
ภรรยาเวลานั้นจะขัดเกล่าให้ผ่องใสโดยยาก ดวงจิตของบรรพชิตขัดเกล่าให้
บริสุทธิ์ผ่องใสโดยง่าย ถึงสมเด็จพระพุทธรเจ้า อันเป็นยอดมงกุฎแก้วของ
สัตว์ในไตรภพ เมื่อพระองค์ยังเพียรบำเพ็ญบุญญาภิสมภาร เสวยพระชาติ
เป็นมนุษย์อยู่ก่อนนั้น ก็ย่อมละภรรยาออกบรรพชาจะนับพระชาติมิได้
จนถึงพระชาติใกล้ๆ จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าแล้วนี้ คือเป็นพระเตมีย์
ราชกุมาร พระมหาชนก พระสุวรรณสามก็ได้ออกบรรพชาจนตลอดถึง
พระชาติเป็นพระเวสสันดรบรมขัตติยาริบทินทร์ ก็เสด็จออกทรงผนวช
บำเพ็ญเนกขัมมะบารมีเป็นบุญญาภิสมภารอย่างยิ่ง การบรรพชานี้เป็น
แบบแผนพระพุทธวงศ์สืบมา

(หน้า ๑๘๐)

เหตุการณ์ตอนตะละแม่ท้าวหึงหวงพระยาน้อย มังกันจีแก้แทนว่าพระยาน้อยยังคงซื่อสัตย์ต่อนางพระยาน้อยได้ทรงฟังมังกันจีแก้แทนดังนั้น ก็ทรงพระสรวลขอบพระทัยยิ่งนัก จึงหยิบสลาในพานพระศรีคำหนึ่ง มาป้อนให้มังกันจีเป็นรางวัล แล้วตรัสว่า ครั้งนี้ข้าเปรียบเหมือนพระเจ้าวิเทหราชผู้เฝ้าปากนางอุทุมพรเทวีมิได้ จะรับผิดชอบแพะเขาอยู่แล้ว นี่เป็นบุญได้มโหสถบัณฑิตไว้ มีสำนวนช่วยแก้ไขเอาชัชนะได้

(หน้า ๒๑๒)

เหตุการณ์ตอนสมิงอายุมนทะยาทหารของพระเจ้าราชาธิราช แสร้งมาสวามิภักดิ์ต่อกองทัพพม่า มังรายกะยอณะวาเห็นว่าเป็นกลลวง

ท่านไม่รู้ไม่ได้ฟังหรือ อหนึ่งอนุเกวฏฐรับอาสาพระมโหสถก็ตีหลังแตกเป็นแผล ไปเป็นไส้ศึกล่องลงพระเจ้าจูลนีพรหมทัตให้ล่าทัพแตกหนีไปจากเมืองมิถิลาเสียข้าวของเครื่องศัตราวุธเป็นอันมาก มีในเรื่องมโหสถชาดกนั้น ท่านไม่ได้ฟังธรรมเทศนาหรือประการใด

(หน้า ๔๘๑)

การอ้างถึงชาดก เรื่อง “วิสุทธชาดก” อันเป็นชาดกลำดับที่ ๙ ของทศชาติชาดก

เหตุการณ์ตอนสมิงพ่อเพ็ชรรักสาวถึงราชวัตรสิบประการให้สมิงนครอินทน์นำไปปฏิบัติราชวัตรสิบประการนั้น ท่านผู้เป็นโบราณบัณฑิตกล่าวไว้เป็นมงคลธรรมดีย์ยิ่ง ควรที่เสวกามาตย์จะปฏิบัติตาม นะหิราชะกัลลัง คือประพฤดีวิชาคุณให้ปรากฏหนึ่ง อะติสุโร คือแก้แล้วกล้าในสงครามอาสาเจ้าอย่าได้คิดแก่ชีวิตหนึ่ง อัมปะมัตตะโต คืออย่าได้ประมาทในราชกิจอันพระเจ้าอยู่หัวดำรงใช้หนึ่ง สิลัญจะ คือให้ประกอบไปด้วยศีลสัตย์ซื่อต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหนึ่ง สุกขัตตะมัตโค คืออย่าได้แต่งกายเดินโอ้อวดเล่นในท้องฉนวนหนึ่ง อะนุทธะโต คืออย่าให้มีจิตฟุ้งซ่าน คิดประคิษฐ์ประดับกายให้งามเกินหน้าเพื่อนราชการ เมื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพึงสำรวมอินทริย์ทั้งห้าหนึ่ง นาสะปีถัง คืออย่าทะนงว่าเจ้ารัก และขึ้นนั่งร่วมอาสน์หนึ่ง นาทิทุเร คือเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่าใกล้ อย่าไกลนัก แต่พอได้ยินข้อรับสั่งหนึ่ง ณะหาปเส คือให้มีจิตสนิทเสน่หาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แม้จะบิดน้ำพระภูษาชুবทรง และน้ำชำระพระบาทลงเหนือเศียรเกล้าก็มีได้มีใจรั้งเกียง แม้จักทรงพระพิโรธสักเท่าใด ๆ ก็มีโกรธตอบหนึ่ง นาสะภะริยาทิกิเล คืออย่าให้มีจิตใฝ่ฝันประสงค์เจรจาเลียบบเลียมเหลาะแหละ ปรารภนาเพื่อจะคั่นเคียดด้วยพระสนม อันเป็นบาทบริจาริกาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหนึ่ง และราชวัตรสำหรับเสวกามาตย์แห่งราชมุสิกการอันจะให้มิเจริณูสิบประการฉะนี้

(หน้า ๓๖๒-๓๖๓)

การอ้างถึงที่ปรากฏในวรรณกรรมแปลเรื่องนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวทางคติพุทธศาสนา โดยเฉพาะการอ้างถึงพระพุทธรูปประวัติของพระพุทธรองค์ รวมถึงพระชาติต่างๆ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีทั้งการอ้างถึงเฉพาะชื่อพระชาติต่างๆ เช่น พระเตมีย์ พระมหาชนก พระเวสสันดร และการอ้างเหตุการณ์ประกอบเรื่องราวตั้งเรื่องมหุสธชาติกร รวมถึงการอ้างถึงหลักธรรมคำสอนในวิสุทธิธรรมในพระบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาตชาติกร โดยได้ยกเอาเหตุการณ์คำสอน “ราชสวัสดิธรรม” ที่พระมหาสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นวิสุทธิบัณฑิตสั่งสอนบุตรมาอ้างถึง

การอ้างถึงรามสูร - เมขลา

เหตุการณ์ตอนพระอัครมเหสีพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องคิดอุบายให้สมิงพระรามได้เห็นพระริดา ซึ่งข้าพเจ้าคิดทำดังนี้เปรียบประดุจนางเมขลาเทพธิดาล่อแก้วให้รามสูรเห็น รามสูรหรือจะไม่รักแก้ว ซึ่งข้าพเจ้าว่าจะผูกจิตสมิงพระรามให้อยู่ด้วย ยางรักนั้น

(หน้า ๕๕๓)

ตามคติพุทธศาสนา นางเมขลาเป็นเทพธิดาผู้มีหน้าที่รักษามหาสมุทร และคอยช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ให้พ้นภัยในมหาสมุทร ส่วนรามสูรเป็นอสูรเทพบุตรมีฤทธิ์เดชมาก ลักษณะกายสีเขียว ถือขวานเพชรเป็นอาวุธ สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ครั้นเทศกาลวสันตฤดูเทวดาและนางอัปสรต่างจับระบำรำฟ้อนกันอย่างสนุกสนาน รามสูรได้พบกับนางเมขลาและมีใจใคร่อยากได้แก้วมณีของนางจึงใช้ขวานขว้างติดตามนางไป^{๑๑}

การอ้างถึงนรก

เหตุการณ์ตอนพระสังฆราชกังคยะสะกะโรเจอร์จากกับพระเจ้าราชาธิราชให้ถอยทัพกลับไป ผู้กระทำอกุศลกรรมมถลิมประการ เป็นกายกรรมสาม วชิกรรมสี่ มโนกรรมสาม อกุศลทุจริตอันหยาบช้า ครั้นจตุตถิ์ไปบังเกิดในอเวจีมหานรก เป็นอันมากจะประมาณมิได้ บ้างหนึ่งนอนยืนยัดเยียดเบียดเสียดกัน อยู่ในพื้นเหล็กแดง อันพิลึกด้วยเพลิงนรก จะได้มีช่องว่างที่จะขึ้นลงว่านี่เป็นละแวกว่างอยู่นั้นหามิได้ จึงได้ชื่อว่าอเวจีมหานรก

(หน้า ๓๐๖)

การอ้างคติความเชื่อเรื่องนรกอเวจี ซึ่งความเชื่อนี้ปรากฏในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่องไตรภูมิพระร่วงได้พรรณนาถึงนรกไว้ว่า “แลนรกนั้นบมีที่เปล้าสักแห่ง เทียรยอมฝูงสัตว์นรกทั้งหลาย หากเบียดเสียดกันอยู่เต็มนรกนั้น และไฟนรกนั้นบมีดับเลยสักคาบแล้หม้อยู่รอดต่อสิ้นกัลป์” อาจกล่าวได้ว่าการรับรู้เรื่องนรกสวรรค์ยังคงสืบเนื่องต่อกันเรื่อยมา^{๑๒}

จากการศึกษาภาษาภาพในวรรณกรรมเรื่องราชาธิราช จะเห็นได้ว่าภาษาภาพแบบอุปมาที่ใช้ช่วยสร้างความงดงามทางวรรณศิลป์ กล่าวคือ การให้ภาพที่งดงามด้วยรายละเอียดตลอดจนความเข้าใจในธรรมชาติและพฤติกรรมของสิ่งที่นำมาเปรียบได้นำมาเป็นสื่อแสดงให้เห็นภาพของสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบได้อย่างดี เหมาะสม และงดงาม

นอกจากนี้ เราจะพบว่าแม้ราชาธิราชจะเป็นวรรณกรรมที่แปลจากรามัญแต่ก็ยังคงอ้างถึงคตินิยมแบบไทย การอ้างสื่อคำสอนและคติความเชื่อตามวิถีไทย

เชิงอรรถ

^๑เจ้าพระยาคลัง (หน) (ผู้แปล), *ราชาธิราช*, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๑๕๑๒), หน้า ๑.

^๒หมายถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

^๓พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, *พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม*, จัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๕๕.

^๔ดวงมน จิตรจางรงค์, *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘๕.

^๕ศึกษาจากสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เท่านั้น

^๖ทองสุก เกตุโรจน์, *อธิบายศัพท์วรรณคดี* แปลจาก *A Glossary of Literary Terms* ของ M. H. Abrams (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๑๗.

^๗*ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๕), หน้า ๕๗.

^๘กรมศิลปากร, *วรรณกรรมสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๐.

^๙วินิตา ดิถียนต์, *วรรณคดีวิจารณ์* (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๑๑๖. (อ้างสำเนา)

^{๑๐}กุสุมา รัชชมณี, “วรรณคดีร้อยกรองกับบริบททางสังคมและความนิยมของยุคสมัย,” *วารสารอักษรศาสตร์* ๒๐ (มิถุนายน ๒๕๔๐-พฤษภาคม ๒๕๔๑), ๓๔.

^{๑๑}เจือ สตะเวทิน, *ตำรับวรรณคดี* (กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๗๔.

^{๑๒}กรมศิลปากร, *วรรณกรรมสมัยสุโขทัย*, หน้า ๒๖.

บรรณานุกรม

กุสุมา รัชชมณี. “วรรณคดีร้อยกรองกับบริบททางสังคม และความนิยมของยุคสมัย,” *วารสารอักษรศาสตร์* ๒๐ (มิถุนายน ๒๕๔๐ - พฤษภาคม ๒๕๔๑), ๓๔.

ดวงมน จิตรจางรงค์. *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

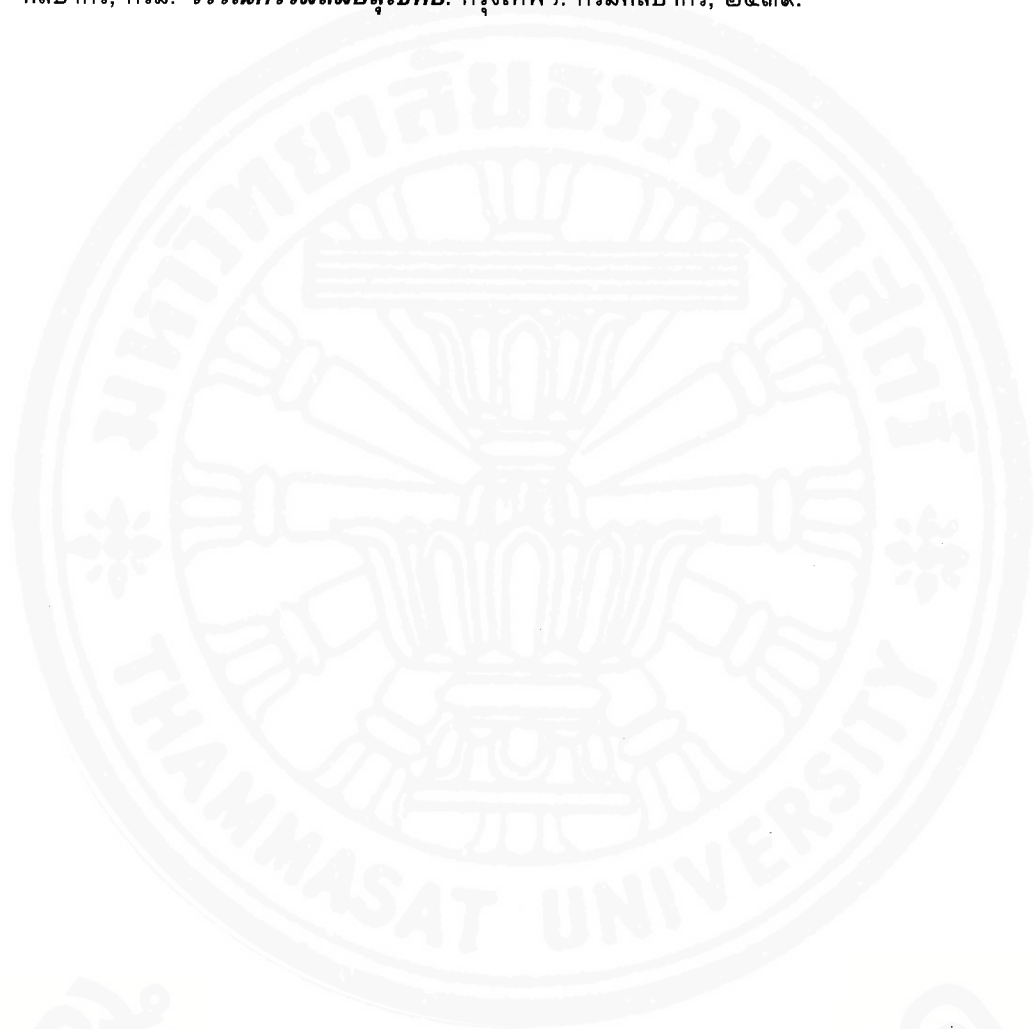
ทองสุก เกตุโรจน์. *อธิบายศัพท์วรรณคดี*. แปลจาก *A Glossary of Literary Terms* ของ M. H. Abrams. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ ๒๕๒๙.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๕.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. (ผู้แปล). *ราชาธิราช*. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๒.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. *พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม*.
จัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรม-
ศาสตร์, ๒๕๒๕.

วินิตา ดิถียนต์. *วรรณคดีวิจารณ์*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗. (อัดสำเนา)
ศิลปากร, กรม. *วรรณกรรมสมัยสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

ชำนาญหอสมุด